

Смолянук Володимир Федорович

доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології Київського національного
економічного університету імені Вадима Гетьмана

Україна та Російська Федерація: духовне розмежування (на прикладі патріотичних стратегем)

Здійснено компаративне співставлення патріотичних стратегій України та Росії, вказано на принципові відмінності між українським та російським підходами до формування цінностей патріотизму, що мають протилежно орієнтовані практичні наслідки. Наголошено на унікальній можливості сучасної України реалізувати нові можливості патріотичного виховання широких верств населення, насамперед молоді, з метою духовного наближення до європейських патріотичних зразків. На наш погляд, резерви довольного трактування історичного процесу за участю Російської держави в межах одного законодавчого акту не вичерпано. Маючи бажання, політичні керівники та владно ангажовані історики сусідньої країни можуть конструювати нові й нові послідовності історичних дат, вигідних правлячій силі. Предметом поглибленого вивчення в українських духовних реаліях все більше стає європейський досвід подолання антагоністичних ситуацій, їх розв'язання з мінімальною абсорбцією збройних сцен недавнього минулого в національні патріотичні пантеони.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, патріотична стратегія, «русский мир», духовне життя, історична пам'ять, Україна, політичні керівники.

Актуальність статті. Патріотизм був і залишається однією з фундаментальних основ духовного буття суспільства. Спроби вилучення патріотизму як специфічної духовної практики зі структури суспільної свідомості приречені на поразку, якщо ініціатор подібної селекції не застосує технологій фізичної деформації людського мозку (вирощування так званих «манкуртів»). Патріотизм метафорично пояснюється як постійно відтворювана цінність, що поєднує минуле та сучасність з метою повноцінної рефлексії суспільства у швидкозмінному соціальному середовищі відповідно до вищих стандартів гідності та самопожертви,

а також програмування оптимістичних сценаріїв подальшої суспільної еволюції. Ставлення до патріотизму останнім часом переживає своєрідний ренесанс: більшість держав та суспільств, залучених у силове поле внутрішніх та зовнішніх викликів і загроз глобалізаційного походження, пробуджують до життя (реконструюють, модернізують або ж цілеспрямовано створюють) нові матриці патріотичного мислення, розраховані не лише на окремих громадян, а й на їх об'єднання в максимально можливих межах — до нації включно. Не є виключеннями пострадянські країни, в духовному просторі яких відбуваються складні процеси патріотичного переусвідомлення своєї сутності. При цього теоретичні підходи та практичні рекомендації щодо використання патріотичного потенціалу нації є принципово різними, що не лише виключає можливість екстраполяції власних патріотичних надбань на закордоння, але й загострює необхідність протидії інформаційно-психологічним впливам супротивної сторони, де тематика патріотизму використовується як зброя гібридної війни.

Мета статті. Порівняти державно патріотичні стратегії України та Російської Федерації; визначити принципові відмінності між вибірково-маніпулятивним (російським) та інтегративно-плюралістичним (українським) сприйняттям патріотизму, що є додатковою підставою «духовного розлучення» двох країн; виокремити феномени «забуття» та «прощення» як складові патріотичного самоусвідомлення нових поколінь, чия політична соціалізація відбувається в демократичних умовах, історично дистанційованих від реальних бойових подій; вказати на резерви посилення патріотичного потенціалу українства після Революції гідності 2013—2014 рр.

Основна частина. Найбільш поширеним є наступне наукове визначення патріотизму (грец. πατριώτης — співвітчизник, лат. patriis — батьківщина, Вітчизна): патріотизм — це любов та відданість Батьківщині, прагнення своїми діями служити її інтересам. В основі цього терміну грецьке слово «патріς», що означає «земля батька, предка». У наступних викладах використовуватиметься саме таке розуміння патріотизму, яке досить легко утворює семантичний ряд «патріотизм — духовність — духовна цінність — духовна безпека».

Деякі узагальнення останніх соціально-духовних процесів, що розгортаються довкола України та за її участю, дозволяють вказати на дві принципово різні стратегії (моделі) формування патріотичного самовідчуття індивіда, соціальної групи, нації в цілому, селекції їх патріотичної самосвідомості. Зокрема, сучасна Росія активно використовує вибірково маніпулятивний (суб'єктивно фрагментарний) спосіб згуртування населення

на патріотичній основі. Сутність останнього полягає в довільному підборі владарюючим суб'єктом та інтелектуальними колами, що його обслуговують, вигідних, ефективних, ситуативно-доречних подій, фактів, персоналій, процесів, інститутів, інтерпретацій та побудові на їх основі здебільшого штучних причинно-наслідкових ланцюгів, що забезпечують достатню легітимність правлячого режиму, необхідний запас його міцності.

На користь цього свідчать наступні вибіркові патріотичні конструкти, які за активного сприяння вищого політичного керівництва Росії отримують широке літературно художнє, кінематографічне, мас-медійне, партійно ідеологічне, церковно-конфесійне, воєнно-спортивне, навіть побутове поширення та активно впроваджуються у вербально комунікативне поле РФ. У першу чергу слід вказати на гіпертрофоване возвеличення факту перемоги СРСР над гітлерівською Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр. за сценарієм, що став крилатим висловом: «ми за ценою не постоїм». При цьому термін «Друга світова війна 1939—1945 рр.», яка означає об'єктивну необхідність визнання інших держав і народів силами, що також перемогли фашизм, — російськими пропагандистами практично не вживається. На прикладі цієї війни можна констатувати, що Росія реалізувала оригінальний підхід, якого намагаються уникати демократичні країни: із збільшенням історичної відстані від конкретної події ступінь її міфологізації за погодженням з правлячим режимом невпинно зростає. Перемога над фашизмом за умов практично повної відсутності безпосередніх учасників бойових дій, обмеження неупереджених історичних досліджень та обмеження доступу до архівів набула сакральних рис «неорелігії», поклоніння якій є обов'язковим моментом демонстрації громадянської зрілості та політичної лояльності російських громадян.

Такому стану справ передувало прийняття у 1995 р. — напередодні 50-річчя згаданої перемоги — федерального закону «Про дні військової слави (переможні дні) Росії». В законі виписано 15 битв, де росіяни або ж війська, очолювані російськими полководцями, перемагали — від 1242 р. (Льодового побоїща, перемоги князя Олександра Невського над «псами лицарями») до 1945 р. (перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні). Цікаво, що битви, які прямо чи опосередковано стосуються України (1709 р. — перемога військ Петра I у Полтавській битві, 1790 р. — взяття військами під командуванням О. Суворова турецької фортеці Ізмаїл, 1853 р. — перемога російської чорноморської ескадри під командуванням адмірала П.Нахімова турецької ескадри біля мису Сіноп) у законодавчому трактуванні російської сторони «автоматично» вважаються російськими.

З цього приводу доцільно зазначити, що 700 років батальної практики держави дозволяють у довільний спосіб накреслити будь-яку історичну траєкторію — від суцільних перемог до більш об'єктивного чергування перемог і поразок. Як видно, РФ обрала версію вибірково переможного ставлення до історичних подій, широкого висвітлення пам'ятних дат в інформаційному просторі при практично повному замовчуванні воєнно-політичних катастроф та пов'язаних з ними людських втрат. Цілком природно, що про захоплення Кремля польськими військами у 1610 р. або ж армією Наполеона у 1812 р. у згаданому вище законі не йдеться. Показово, що в 2007 р. даний документ було розширено. Нова назва цього нормативно правового джерела звучить «Про дні військової слави і пам'ятні дати Росії». До 15 битв додано стільки ж пам'ятних дат, серед яких є доволі оригінальні — «день російського студентства», «день російського парламентаризму» або «день солідарності у боротьбі з тероризмом».

На наш погляд, резерви довільного трактування історичного процесу за участю Російської держави в межах одного законодавчого акту не вичерпано. Маючи бажання, політичні керівники та владно-ангажовані історики сусідньої країни можуть конструювати нові й нові послідовності історичних дат, вигідних правлячій силі.

Які причини зумовлюють правлячу еліту РФ нехтувати елементарними основами історичної об'єктивності та інтелектуальної порядності? Причин кілька, вкажемо на головну з них. Як вважають у Кремлі, за допомогою подібних «патріотичних ін'єкцій» досягнуто необхідного владно-державного ефекту: на хвилі штучного піднесення духовної енергії мільйонів росіян на основі насамперед мілітарного мислення в їхню свідомість закладається умовний «ген непереможності». Його сутність зводиться до прискороеного чорно-білого спрощення картини сучасного світу до примітивного силлогізму: нашу країну знищити (поставити на коліна) неможливо, зате ми здатні перемогти будь-яку зовнішню силу (державу, коаліцію, організацію, ідеологію — значення не має). При цьому образ «зовнішнього ворога» є невід'ємним елементом подібних патріотичних ерзаців.

Ідеологічне обслуговування Дня перемоги 9 травня у виконанні кремлівських пропагандистів передбачає широке використання радянського винаходу 1965 р. «місто герой» (реалізованого напередодні 20-річчя перемоги у Великій Вітчизняній війні), а також більш пізніх російських нововведень — «місто воєнної слави», «місто (селище, село, район) партизанської слави». В сусідній державі пропонується всіляко поширювати так званий «патріотичний туризм», який має вписуватися в загальну

концепцію переможних днів Росії. Конкретних місць для реалізації даного різновиду оригінального туризму більше ніж досить — від «лінії Манергейма» на Північному Заході до озера Ханка на Південному Сході РФ. На противагу цьому, поразки московських військ від збройних сил інших держав (королівств, князівств, ханств) під час протистояння з Золотою Ордою, при підкоренні (захопленні) України, Білорусі, Польщі, Балтії, Фінляндії, Сибіру, Далекого Сходу, Середньої Азії, Північного Кавказу, інших земель рекомендується не згадувати.

У 2014 р. Кримінальний кодекс РФ доповнився статтею про відповідальність за реабілітацію нацизму, що цілком узгоджується зі світовою практикою кримінального й морального засудження цієї людиноненависницької ідеології. Проте російська воєнно-патріотична думка на цьому не зупиняється. Звучать пропозиції про запровадження кримінальної відповідальності за заперечення перемоги СРСР у Великій Вітчизняній війні та її критику, за осквернення символів Великої Перемоги (прапора Перемоги, ордена Перемоги, георгіївської стрічки).

Стає зрозумілим, чому «невигідні» сторінки Другої світової війни з подачі правлячого режиму практично замовчуються. В Росії, просякнутий духом «вибіркового патріотизму», який дедалі частіше асоціюється з націоналізмом та ксенофобією, годі зачіпати воєнно-історичні теми, що не вписуються в кремлівську канву спочатку вимушено відступального, пізніше переможно наступального перебігу Великої Вітчизняної, наскрізь «пронизаної» патріотичними взірцями. Зокрема, «ворожими» й навіть «злочинними» вважаються будь-які згадування про антирадянську діяльність військовослужбовців Червоної армії, що перейшли на бік ворога. Конкретніше це теми про Російську визвольну армію генерала Власова (в 1945 р. в її списках значилось 120—130 тис. осіб), Російську визвольну народну армію, Комітет звільнення народів Росії, 15-й козачий кавалерійський корпус СС, 29-ту, 30-ту та 36-ту гренадерські дивізії СС, дивізію «Русланд», Бойовий союз російських націоналістів, 1-у російську національну бригаду СС «Дружина» тощо. Той факт, що на боці «третього рейху» в різні роки Великої Вітчизняної воювало від 150 до 300 тис. росіян — є приводом для звинувачення прискіпливого історика чи просто допитливого читача в антипатріотизмі й духовній зраді країни, «яку перемогти неможливо».

Так само замовчуваними є теми про інший феномен періоду Великої Вітчизняної (Другої світової) війни — так звані «народи зрадники», до яких за погодженням зі Й.Сталіним були віднесені кримські татари, чеченці, інгуші, карачаївці, балкарці, калмики, турки месхетинці, німці, корейці, фінни-інгерманландці, болгары Одеської області, греки,

румуни, курди, іранці, китайці, хемшили, деякі інші. В цьому ж ряду — західні українці, литовці, латиші, естонці. Маємо своєрідну модель додаткового возвеличення російського народу, який не може не сприйматися народом патріотом та тлі існування його історичного антиподу — народів зрадників.

Патріотичну модель сучасної Росії цілком можна пояснити словами Л. Нагорної (Україна): «Часто стратегії історизації обираються з розрахунку на політичні дивіденди. Використання минулого стає прибутковим, і зовсім не випадково войовничі історики та архівісти відкрито демонструють власну політичну упередженість» [1, С. 270]. До цих слів відомого українського науковця доцільно додати точку зору французького колеги Ж. Мінка: «Екстремальна форма маніпулювання історією й пам'яттю пов'язана з прагненням декого з тих, хто вчиняв масові злочини і часто-густо досі залишається при владі, «стерти сліди». Таке маніпулювання немовби стає продовженням злочину, але вже за умов, коли життя знову стало «нормальним». Воно виявляється в незліченних формах, як от фальсифікація подій, ліквідація доказів, заборона доступу до архівів або їх знищення, репресії проти свідків або їх усунення, запровадження цензури або переслідування тих, хто інакше висвітлює ці події» [2, С. 15]. Фактично йдеться про сучасну Росію, де сила, що «вчиняла масові злочини» — служба державної безпеки (КГБ, трансформована у ФСБ) — практично монополізувала політичну владу з наступним псевдоісторичним прикриттям даного антигромадського дійства.

Неможливо обійти увагою інший ерзац патріотичний концепт сучасної Росії, відомий як «русский мир». У широкому розумінні до нього пропонується відносити досить широку спільноту людей, або багатомільйонну соціальну групу, або «окрему цивілізацію», яка пов'язана з Росією на основі спільності: а) мови і культури; б) історичної пам'яті та побудованій на ній системи історичних цінностей; в) православ'я; г) демонстративної лояльності до сьогоденної Російської держави, яка є логічним продовженням попередніх державницьких прагнень Москви, оформлених у вигляді Російської імперії та СРСР.

Відштовхуючись від строкатості підходів, Я. Грицак (Україна) так коментує сенс «русского мира» таким чином: це поняття може бути прочитане у різний спосіб — як національний, релігійний або навіть цивілізаційний проект. Уся його краса і привабливість полягає в його амбівалентності. Тому до його прихильників можуть належати і ліберали, і комуністи, і націоналісти, віруючі, агностики і невіруючі [3]. Проект «русского мира» внутрішньо-суперечливо, але на поверхні щільно об'єднує етично-ціннісні настанови, культурологічні погляди, релігійну

апологетику та — головне — політичні цілі, серед яких домінує мета перетворення РФ на центр сили світового значення. Відповідно, способи використання цієї ідеї можуть бути якими завгодно, все залежить від волі та потреб споживачів «русско-мирной» ідеологічної продукції.

Духовно-культурна та соціально-політична інженерія, витвором якої стала доктрина «русського мира», може бути пояснена наступними причинами.

По-перше, руйнування СРСР у 1991 р. було масштабним й блискавичним. Придуманий ідеологами КПРС концепт «советского общества» продемонстрував нульовий потенціал самозбереження, тим більше самовідтворення. Населення колишніх радянських республік не продемонструвало бодай мінімальної зацікавленості щодо реставрації радянської політичної системи. Ні в слов'янських, ні в інших республіках не виникло масових рухів за збереження Союзної держави. Громадян, готових загинути за радянські цінності, також виявити не вдалося. Прихованими, але відчайдушними противниками відтворення Союзу були нові регіональні лідери (президенти так званої «першої хвилі»), які несподівано відчували смак повноцінної політичної влади. Москві конче потрібно було відшукати новий спосіб утримати завойовані (під корені) території, які стрімко віддалялись від єдиного центру політичного управління.

По-друге, розробниками вважається, що проект «русского мира» може стати новим кріпильним матеріалом, здатним поєднати «Великую», «Малую» та «Белую» Русь. Тобто РФ, Україну та Білорусь. На всякий випадок придумано «Новую» Русь, якою можна позначити що завгодно, підлегле російським впливам. Наприклад, Південний Схід України, який в окремих проросійськи налаштованих головах отримав історично безглузде позначення у вигляді «Новороссии». Якщо виникне потреба, то «Новороссией» російські пропагандисти з легкістю обізвуть Північний Казахстан, який, про що вже нагадали окремі політики РФ (зокрема, В.Жириновський), також є «исконно русской землей».

По-третє, проект «русского мира» має згладити суперечності між народами самої РФ, де одночасно існують «великороссы», «русские», «россияне», «русскоговорящие». Вважається, що скафандр «русского мира» здатен зіграти та забезпечити будь-яку людину, що володіє російською мовою, має російський паспорт, користується рублем, споживає адміністративні та інформаційні послуги, пропонувані офіційними й неофіційними російськими структурами.

По-четверте, апологети «русского мира» впевнені, що він сприятиме вирішенню демографічної проблеми, подальше загострення якої вже в недалекому майбутньому поставить під сумнів саму спроможність Росії

витримати міграційний тиск з боку південних та східних народів, де демографічної проблеми не існує в принципі. Умовно кажучи, подружжя нахшталт китаєць-росіянка або росіянин-арабка (комбінацій може бути надзвичайно багато) — це зразок прогресивної еволюції «руського мира», який височіє над етнонаціональними та іншими умовностями. Вважається, що в цій же площині може бути вирішене питання відтворення трудових ресурсів, посилення військово-мобілізаційних можливостей держави тощо.

По-п'яте, «руський мир» суттєво розширює діапазон особистої самоідентифікації. Так, можна відчувати гордість за чинну належність до політичної сім'ї росіян, яка з тотожною сакральністю вклоняється головному орлу та червоній зірці. Об'єктивно слід вказати на деякі труднощі з селекцією «путінського патріотизму». На заваді внутрішня роздвоєність політичної свідомості багатьох росіян, яку вони, втім, намагаються приховати. Йдеться про порівняння «ельцинської» та «путінської» держав, які між собою радикально не співпадають. Так, Росія часів Президента Б.Єльцина (1991—1999 рр.) вважається «невдалим суспільством», «трагічною державою», яка «тільки втрачала». Росія часів Президента В. Путіна (2000—2008 рр., 2012 р. — нинішній час) — це «держава, що піднялася з колін», «змусила себе поважати», «стала світовим лідером». Це відбулося завдяки цілеспрямованим діям елітних прошарків, очолюваних В.Путіним. Під час своїх першої /другої каденцій йому вдалося зупинити деструктивні процеси розпаду РФ. Після третього обрання В.Путіна на посаду глави Російської держави ідеологія «руського мира» стала духовною основою геополітичного конструювання в його сучасній кремлівській інтерпретації.

Якщо абстрагуватись від деталей, то фундатори «руського мира» цілком переконані в надзвичайних маніпулятивних можливостях цієї технології: людську свідомість (як індивідуальну, так і групову) можна сформулювати або ж видозмінити (відкоригувати) за допомогою цілеспрямованого використання духовних лещат на кшталт «Мова — Культура — Історія — Віра — Великодержавність — «Ощасливлення» залежних народів і територій — Їх вдячність та політична лояльність як рентна плата старшому брату». Все, що не вписується в подібну матрицю, є шкідливим і небезпечним, а відтак підлягає або знищенню, або ж витісненню на відстань, яка не загрожує «русько мирному» самовідчуттю та самовихвалюванню.

Два процеси виявились узгодженими в політичному часі й просторі: перетворення Росії в «суперпрезидентську державу» з відповідним оформленням зовнішньополітичних претензій та поширення ідеї «руського мира» на країни й народи, які на різних історичних етапах прямо

чи опосередковано відчули дотик Росії — як держави, духовно культурного середовища, джерела енергоносіїв тощо.

Історичні мости й парадокси іноді означають одне й те ж. Так, Росія початку XXI ст. базується на тому ж духовному фундаменті, що й Російська імперія середини XIX ст. Причому це не виглядає дивним. Тоді звучало «православ'я», «самодержавство», «народність». Сьогодні спостерігаємо плавні, але цілком регульовані трансформації «народності» — в «російську мову і культуру», «самодержавства» — в «єдність історичної пам'яті» та благоговіння перед чинним главою Російської держави. А «православ'я» як інертна структура існує сама по собі, кілька сторіччя поспіль наголошуючи на необхідності «сохранения канонической территории Русской православной церкви». Канонічні квадратні кілометри, накреслені в Москві, крім самої Росії охоплюють значну частину території України, Білорусі, Молдови та ін. пострадянських республік, де присутність РПЦ залишається усталеною традицією духовного життя та неприхованих політичних впливів на життя мирян.

Програма збереження контурів «русского мира» (краще, як вважають його автори, говорити про розширення) являє собою амбітний проект створення нової політичної піраміди, що має продовжити державницьку прогресію, започатковану у XIV ст.: Московське князівство — Російська імперія — СРСР — Росія (Російська Федерація) — Євразійський (Митний) союз. Вершина піраміди має належати вузькій групі осіб, що захопили Кремль на даному історичному етапі. Решта країн і народів, охоплених «русским миром», мають слугувати нижчими поверхами та несучими конструкціями цієї грандіозної будівлі. Про «русский мир» донедавна невпинно нагадували Україні, переконуючи Київ в «органічній» належності до цього геополітичного проекту.

Ідеї «русского мира» донедавна були доволі затребуваними. Такими вони ж залишаються й зараз попри деяке послаблення їх мас-медійного нав'язування. Зокрема, ними керуються: Російська держава, опозицій на складова якої є практично відсутньою; Російська Православна Церква, «занепокоєна стражданнями українських віруючих»; російські силові структури, насамперед Збройні Сили РФ, ФСБ, Національна гвардія (Росгвардія) та інші складники військової організації держави; доволі значна частина російських культурних діячів (акторів, режисерів, музикантів, літераторів), що схвалюють авантюрні зовнішньополітичні дії Президента РФ; теле- та кіновиробництво сусідньої країни, що поставили за мету перетворити російські фільми та серіали в демонстрацію зверхності та благородства російських силовиків; російські урядові та неурядові організації, що опікуються станом російської мови, освіти,

культури, книговидання за межами кордонів своєї держави; російські мас-медійні структури, що отримують щедрі державні дотації за продовження антиукраїнської істерії, підсумком якої має стати визнання Українською державою та нацією своєї неповноцінності та історичної приреченості; парамілітарні формування (козачі структури, воєнно-історичні клуби), які вважають російську військову традицію більш героїчною, ніж її грузинські, українські, білоруські та ін. аналоги.

Прикро, але до цього переліку доцільно віднести й деяку частину західних суспільств, які не зовсім розуміють, що сотня «ображених» російськомовних громадян у Празі, Будапешті, Берліні є формальним приводом для силового захисту «русского мира», концентричні кола якого кремлівський циркуль накреслив доволі далеко від російських державних кордонів.

Концепція зовнішньої політики РФ у версії 2013 р. офіційно проголошує одне з головних завдань Російської держави: *«...защищать права и законные интересы российских граждан и соотечественников, проживающих за рубежом, на основе международного права и действующих двусторонних соглашений, рассматривая многомиллионную русскую диаспору — Русский мир — в качестве партнера, в том числе в деле расширения и укрепления пространства русского языка и культуры»*[4]. Іншими словами, «русский мир», побудований на «патріотичному» фундаменті, простягається скрізь, де розмовляють російською мовою. І його потрібно захищати.

Маючи на увазі ймовірність подальшого посилення «патріотичної вакханалії», в яку занурена більшість населення РФ на основі спекулятивного мас-медійного використання антиукраїнських, антиамериканських, антиєвропейських, антигурецьких та ін. мотивів, доцільно згадати слова російського письменника XIX ст. М.Салтикова Щедрина: «коли в Росії починають говорити про патріотизм, знай: десь щось вкрали...». У росіян вкрали доволі багато — від демократичних цінностей, громадянських прав і свобод, можливості їх відстоювати до мільярдних фінансових активів, які невпинно приносять надра країни. Проте їх це мало цікавить, оскільки на поверхні — спекулятивні ідеологеми нахшталт «наш ворог», «наша війна», «наш наступ», а головне — «наша перемога», історична відстань до якої невпинно зростає, перетворюючись одночасно як у фактологічну прірву, так і в духовну фантазмагорію.

Україні важливо активно протидіяти духовним провокаціям, що виростають з відчуття «російсько-шовіністичного патріотизму». До них, зокрема, належать наступні псевдоісторичні конструкції, що мають практично всеросійське поширення: немає українського народу, як і

його мови та історії. Це — південно-західні відгалуження більш потужних російських аналогів, які мають існувати в підлеглому стані з тавром «малоросійські». Українська (малоросійська) держава — це історичне непорозуміння, яке необхідно виправити (приборкати, дисциплінувати, за нагоди — ліквідувати) силою російської зброї. Українські науковці з цього приводу будують наступну хронологію: «Пароксизми шовіністичної люті «русского человека» у 1915 р. нищили архіви Наукового товариства імені Шевченка, «Просвіти» та інших українських («мазепинських») культурних осередків у часи російської окупації Львова, вивозили вглиб Росії еліту Західної України; в січні 1918 року шовіністичні муравйовські банди в Києві розстрілювали українців за посвідчення Центральної Ради, портрет Т. Шевченка, вишиванку і «малорусское наречіє»; большевицькі шовіністи безжалісно і жорстоко придушували селянські повстання 1918—1921 років у Холодному Яру і по всій Україні, розстрілювали заручників і «десятували» незгодних, вимордовували голодом 1921—1922, 1932—1933 та 1946—1947 рр. українські села і міста; вивозили до Сибіру спочатку заможне селянство, інтелігенцію Наддніпрянщини, а згодом, після «золотого вересня» 1939 р., і Наддністрянщини, палили села Галичини, Волині, Буковини і Закарпаття за «бандерівщину» і нескореність бійців УПА... Сьогодні ці явища російського шовінізму у всій своїй неприглядній «красі» спостерігаємо в Криму і на Донбасі» [5]. Маємо століття антиукраїнізму не лише як духовного концепту, але й послідовної державної стратегії, яка набуває нових форм, проте не відходить в історичне небуття.

На противагу Росії в Україні поступово стверджується набагато складніша інтегративно-плюралістична модель формування патріотизму, ґрунтована на необхідності цільного сприйняття історичного процесу, а не дискретного комбінування його окремих фрагментів. Здійснюються індивідуальні й колективні спроби об'єднати патріотичні традиції Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, Козаччини, Української Народної Республіки, Української держави (Гетьманату), УРСР, ОУН УПА, незалежної України, української діаспори, українців, що служили в інших арміях інших держав, у єдину духовну конструкцію. Цілком природно, що прийнятне для всіх та інформаційно-збалансованого формату поєднання історико-патріотичних позицій (точок зору, оцінок, переконань, суджень), розділених різними державами та цілими історичними епохами, об'єктивно не існує. Доводиться констатувати вимушену вибіркковість окремих патріотичних тем, що інкорпуються в новітню патріотичну культуру України, дискретність окремих історичних пластів, регіональну поширеність їх суб'єктивно

трактованого та емоційно забарвленого трактування. Але при цьому принципово не йдеться про приниження інших країн і народів на основі політично обумовлених історичних маніпуляцій, тим більше про кримінальне переслідування тих, хто думає інакше.

Київ з гордістю, оперуючи реальними історичними фактами, заперечує відомий провокативний вислів В.Путіна, що Росія виграла б Велику Вітчизняну війну «без України». Кілька іменних ілюстрацій тієї війни переконливо демонструють як воювали наші предки.

Війна розпочалась, коли на посаді Народного комісара оборони перебував Маршал Радянського Союзу Семен Тимошенко, що народився на Одещині.

Кращим радянським асом, збивши 64 літаки ворога (з них 2 реактивних), став уродженець Сумщини Іван Кожедуб.

Кращим радянським снайпером (і кращим снайпером жінкою світу) визнана Людмила Павличенко, яка народилась на Київщині.

Єдиним партизанським командиром, чиє з'єднання пройшло більше 10 тис. кілометрів територією чотирьох країн (України, Росії, Білорусі, Польщі) був Сидір Ковпак, який народився на Полтавщині.

Єдиним радянським орденом Великої Вітчизняної війни, що був підписаний неросійською (у даному випадку українською) мовою, став запроваджений у 1943 р. орден Богдана Хмельницького.

Половину радянських танкових армій наприкінці війни очолювали генерали українці: третю — Павло Рибалко (народився на Сумщині), четверту — Дмитро Лелюшенко, шосту — Андрій Кравченко (народився на Харківщині).

Першим на Рейхстазі (разом з М.Єгоровим і М.Кантарією) був Олексій Берест родом з Сумщини.

Під актом капітуляції Японії, який закінчив Другу світову війну, стояв підпис генерал лейтенанта Кузьми Дерев'янка родом з Черкащини.

За всю Велику Вітчизняну війну в лавах Червоної Армії воювало 34,5 млн. осіб, з який від 6 до 7 млн. були українцями, з яких 3,5 млн. полягли в боях, померли від ран або пропали безвісти. 17,4% Героїв Радянського Союзу (2021 із 11063) були українцями, а якщо врахувати тих, хто народився в Україні — то 25%. 24% Маршалів Радянського Союзу (10 із 41) народилися в Україні.

Неможливо не додати, що в канадській армії воювало 35—50 тис. українців, американській — 40 тис., «Воюючій Франції» — близько 7 тис. Перша окрема бригада генерала Людвіга Свободи на момент вступу на територію Чехословаччини мала 15 тис. воїнів, з яких 11 тис. були українцями Закарпаття.

На боці ОУН та УПА в різні роки війни воювало від 30 до 100 тис. осіб, з яких понад 100 тис. загинули.

Разом з тим Україна не приховує фактів існування дивізії СС «Галичина», батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд», інших з'єднань і частин, допоміжних підрозділів, де служили українці. Їхня участь у бойових діях проти Червоної армії, а також в окремих каральних операціях проти мирного населення є документально підтвердженою. Українськими істориками підраховано, що всього на боці Вермахту з 1941 по 1945 рр. воювало близько мільйона колишніх радянських громадян, чверть з яких були українцями. Зокрема, близько майже 80 тис. мешканців Галичини пов'язали свою долю з однойменною дивізією під егідою СС [6]. Проте в даному випадку українці вчать застосовувати ланцюг духовних перетворень, немислимий в путінській Росії: пам'ять — забуття — прощення. Як з цього приводу зазначає Л.Нагорна, «небезпечною для суспільної свідомості може виявитися і нездатність до забування. Вона може провокувати злопам'ятство, бажання реваншу чи помсти. Протистояти таким реакціям має культура осмислення, здатність до каяття, сила прощення. Зрештою культура толерантності зі взаємним погодженням інтерпретацій здатна перетворити збуджену пам'ять у розуміючу, а тому спокійну» [1, С. 269-270]. Ймовірно, саме тому багаторічний День Перемоги (9 травня), від якого Україна не збирається відмовлятися, доповнено Днем пам'яті і примирення (8 травня), що має передувати військовим парадом та іншим акціям залякування на кшталт «можемо повторити».

При цьому Україна категорично відкидає шлях всепрощення, оскільки «є злочини, що не підлягають виправданню, і тоді до злочинця можна виявити поблажливість, але не в розумінні його виправдання. Злочини проти людяності виправданню не підлягають, бо не існує покарання, співмірного зі злочином, який нічим не можна виміряти. Але, з другого боку, чи можлива здорова політика без чогось на зразок цензури пам'яті?» [1, С. 269—270].

Отже, останнім часом у духовному просторі України позначились принципово нові підходи до сприйняття історичних подій, які для одних є взірцем патріотизму, для інших — проявом зрадництва. Головними з них (при цьому психологічно складними й емоційно дискомфортними) стали більш урівноважене ставлення до історичного спадку в умовах відсутності живих очевидців минулих подій, розуміння України як духовної сили, що допускає різні трактування своєї сутності, вивчення динамічної людської пам'яті, здатної накопичувати нові морально етичні надбання, над трафаретами «вічних ворогів», «священних війн», «не забудемо, на пробачимо» тощо. Це виглядає дивним, але до

«розмінування полів пам'яті» спонукає навіть українська фольклористика, яка допускає вживання зменшувального іменника «воріженьки», чого, наприклад, немає в західних або російській мовах.

У даному контексті доречними виглядають аргументи Л. Чупрія (Україна), хоча цим дослідником осмислюються не стільки внутрішньо державні, скільки міжнародні процеси. На його погляд, єдина Європа «постала як результат переосмислення та використання досвіду примирення ворогуючих у минулому європейських держав і розділених за ставленням до свого минулого націй. Спільне ставлення до спадку тоталітаризму, рішуче засудження його злочинів, примирення навколо історії, сповненої минулими антагонізмами та протистояннями, стало підґрунтям Об'єднаної Європи. Примирена пам'ять, зібрана у єдину оповідну цілісність, розглядається європейцями як запорука стабільності та без пеки на континенті» [7, С. 74]. У цих викладках на місце ЄС досить поставити Україну — й матимемо умовні «рамкові рекомендації» щодо ствердження на українських землях омріяної духовної безпеки й політичної стабільності на основі патріотизму, що має плюралістичне походження та допускає прощення й рукоштовкування зі вчорашнім ворогом.

Предметом поглибленого вивчення в українських духовних реаліях все більше стає європейський досвід подолання антагоністичних ситуацій, їх розв'язання з мінімальною абсорбцією збройних сцен недавнього минулого в національні патріотичні пантеони. Йдеться про вихід зі збройних конфліктів (колишня Югославія, Північна Ірландія), подолання наслідків розпаду авторитарних режимів (Центрально-Східна, Південна Європа), вивищення сучасників над двосторонніми конфліктами ХХ ст. (Англія / Ірландія, Німеччина / Чехія, Німеччина / Польща, Німеччина / Франція, Німеччина / Великобританія, Німеччина / Україна, Польща / Україна, Румунія / Україна, Угорщина / Україна, Італія / Словенія / Хорватія, Греція / Туреччина тощо).

Західні науковці чесно констатують, що «Європу наскрізь пронизують сліди давніх міждержавних і міжнаціональних конфліктів. Досвід показує, що їхня реактивація завжди можлива... Історія переносить себе у теперішність, відбувається мобілізація різних дієвців, постраждалих груп населення або інших знедолених груп, про яких забули в післяконфліктних угодах або змусили мовчати. Виходячи з цієї реалії, різні зацікавлені групи, політичні партії чи держави створюють собі пам'ятеві ресурси і залучають до свого репертуару дій історизувальні стратегії для того, щоб «повернути в ужиток» образи «болісних» минувшин у своїх поточних політичних іграх. Ці мобілізаційні процеси стикаються зі стихійною тенденцією до примирення, що виходить з боку громадянського

суспільства ... або ж диктується національними й міжнародними інституціями, і вона стає дедалі звичайнішою — зокрема, під впливом впровадження «правильних» моделей замирення образ, котрі часто мають сильну нормативну тональність» [2, С. 37—38].

Привертає увагу значна кількість механізмів урахування «болісних» минушин та їх доречної в конкретно історичних обставинах локалізації. Такими механізмами є дво- та багатосторонні дослідні та історично пошукові групи, спільні публікації, акції примирення та прощення (включно з публічними вибаченнями глав держав), спеціальні музейні заходи, колективні дії на міжнародній арені у форматах ЄС, РЄ, ОБСЄ, інших європейських інституцій, міждержавні культурні та спортивні заходи тощо. Разом з тим, звучать застереження щодо надмірної інституціоналізації процесу засвоєння історичного спадку новим поколінням, невинуватого поширення правового або адміністративного регулювання духовної складової суспільної еволюції. Попри критику, слід вказати на сучасну Європу як на континент миру, який цілеспрямованими зусиллями держав та громадянських спільнот зміг заперечити попередній геополітичний титул «детонатора двох світових війн» та середовища «взаємовиключних патріотичних масок».

Україна одночасно й наближається до європейського розуміння патріотизму, і тупцює на місці. Дається взнаки те, що формуванню модернової стратегії патріотичного виховання громадян України в сучасних політико-культурних умовах суттєво перешкоджає явище, назва не «дихотомією української національної ідентичності» [8, С. 2—4]. У формально єдиному духовно ціннісному просторі, конституційно визначеному та фізично окресленому державними кордонами, фактично при сутні дві України: а) Україна, що порвала з російсько-імперською та радянською спадщиною в інституційному, культурному, психологічному, цивілізаційному (європейському) плані; б) Україна як продовження УРСР, частина міфологізованого русько-російського / православно-східнослов'янського світу. Між цими версіями України — принципово різні історичні наративи, культурні коди, символи, ціннісні орієнтації. Дихотомічна (подвійна) природа національної свідомості є головною загрозою існуванню України у фізичних та духовних рамках, що до 2014 р. (анексії Криму) вважалися непорушними. Як справедливо наголошує М.Рябчук, «роздвоєна нація не лише внутрішньо нестабільна. Вона ще й фатально вразлива перед зовнішніми загрозами, як це показали події 2014—2015 років, зокрема відносні успіхи підживлюваного Росією сепаратизму в Криму й на Донбасі» [8, С. 2].

Феномен паралельного існування «двох Україн» не міг не поширитись на чутливу сферу культури патріотизму, який Схід України

донедавна будував на «радянському», Захід — на «бандерівському» фундаментах. Різке неприйняття «східняками» «західняків» (як і навпаки) зберігалось практично впродовж усіх років незалежності. До цього слід додати «махновський», «петлюрівський», «холодноярський» та інші патріотичні спадки, відгомін яких зберігається серед окремих груп населення Центру та Півдня України.

Важливо підкреслити, що вітчизняні науковці пропонували цілком реальні підходи до формування культури патріотизму, що не роз'єднує, а об'єднує різні регіони України. Зокрема, В. Абрамов свого часу аргументовано переконував, що державно патріотична ідеологія за своїм змістом повинна мати інтегруючий характер, а відтак «не може бути виражена в якомусь одному формулюванні». На його погляд, елементами духовної (патріотичної) інтеграції українського суспільства мають стати: державність, громадянськість, гуманізм, добробут, цілісність багатонаціональної України, рівність всіх націй і народностей, духовність, святість, релігійно духовне освячення державно патріотичної ідеології [9, С. 82—83].

Проте вкотре спрацювало правило про відсутність пророка у себе вдома. Як засвідчили подальші події, в Україні відбулися прискорене накопичення політичних негараздів (особливо у 2010—2013 рр.), пов'язаних зі спробою «клонування» суперпрезидентської республіки кремлівського зразка у вітчизняних політичних реаліях. Свідченнями такої спроби стали вилучення цінностей плюралістичного патріотизму з практичної діяльності державних керманців, стрімке нав'язування українському загалу російських патріотичних схем. Результатами подібних зовнішніх маніпуляцій, зрощених на запереченні духовної самодостатності українства, стали Революція гідності з миттєвою кремлівською реакцією — вторгненням російських військ на територію України та окупацією частини її території.

В умовах ескалації зовнішніх небезпек Україна отримала шанс на радикальне осучаснення вітчизняної версії патріотизму, наповнення його принципово новим змістом. Йдеться про формування нової української нації, каталізатором чого стала розпочата у 2014 р. російсько-українська війна, та генерування нею інноваційної моделі патріотизму, невідомої раніше. До патріотичного сприйняття княжих, козацьких чи національно визвольних часів додається нова складова — сучасний патріотизм, взірці якого продемонстровані Небесною сотнею, Збройними Силами та іншими силовими формуваннями, волонтерськими організаціями, мас-медійними структурами, політичними об'єднаннями, громадянським суспільством, окремими яскравими особистостями, що на собі відчули важкість російського ув'язнення чи сепаратистського полону.

Принциповою відмінністю українського патріотизму від його російського аналогу є вектор розгортання духовних імпульсів, націлених на захист Вітчизни. На берегах Дніпра такі імпульси випромінюються «живою громадою», яка прагне не лише вижити, а й створити соціально-політичні та економічні умови конструктивного розвитку нації на демократичній основі. Українська влада не може не відчувати проєвропейського налаштування більшості громадян, що ставить її переднеобхідністю більш активного захисту національних інтересів, а також деякого самообмеження та самоконтролю, які раніше були неможливими.

На противагу цьому, кремлівський патріотизм багато в чому був і залишається штучним духовним утворенням, політично обумовленим, директивно нав'язаним, технологічно втіленим за допомогою так званого «телевізійного цунамі». Слід критично вказати, що мантри про «славу російської зброї» та «непереможність російських полків», якими заповнені мас-медійні мережі сусідньої держави, мають помітний ефект, проте не викликають «священного трепету» серед деяких етнічних прошарків російського суспільства (наприклад, у тюркських, фінно-угорських народів, малих народів Сибіру та Півночі, народів Північного Кавказу, свого часу завойованих армійськими частинами чи козацькими загонами, що діяли під російсько-імператорськими знаменами).

У протистоянні патріотичних стратегій України та Росії Київ поки що не виграв, хоча й не програв. Кремлівська версія «керованого патріотизму» демонструє живучість, адаптивність, доречну вибірковість, досконале релігійне прикриття, інформаційну нахабність, повне нехтування принципами наукової неупередженості та фактологічної достовірності. Проте вона не має надійних перспектив з огляду на підвищене значення суб'єктивного фактору в історії РФ. Чергова зміна глави Російської держави з високою вірогідністю означатиме радикальний перегляд духовних координат цієї країни з відповідними зміщеннями патріотичних акцентів. Можна передбачити, у постпутінський період зазвучить санкціоноване новим кремлівським очільником звернення «українські брати» та активні заклики до відновлення широкого кола російсько-українських контактів, які мають «переступити» через такі «дрібні випробування», як анексія АР Крим, ініціювання та підтримка «ЛНР» й «ДНР».

Як це сприймається з позицій сьогодення, більшість співвітчизників на подібні поствоєнні виправдання відреагує негативно. На заваді стоять тисячі смертей українських громадян, величезні матеріальні втрати, духовні спустошення, ініційовані апологетами та підтримані поборниками «русского мира» в їх намаганні поглинути пів України,

назвавши її «Новоросси́ей». Примирення з Росією можливе, але, по аналогії з Першою та Другою світовими війнами, це станеться не раніше, ніж до демократичного очищення та духовного покаяння сусідньої країни (держави агресора) плин часу додасть кілька нових поколінь, що не стали живими очевидцями «іловайського котла» чи загибелі «донецьких кіборгів».

Висновки. Україна, що постала після Революції гідності, отримала реальну можливість до попередніх історико-патріотичних епох додати новітні прояви патріотичних стверджень індивідуальних «я» та колективних «ми». Усвідомлення цієї унікальної перспективи тільки розпочато. Конче затребуваними стають нормативно правові акти, освітні програми, підручники й посібники, інформаційні програми, що розкривають витoki й сьогодення інтегративно-плюралістичного патріотизму. Проте вже сьогодні суспільна свідомість насичується духовними надбаннями, значення яких важко переоцінити: «України — тисячолітня держава», «Україна — територія свободи», «Україна — це Європа». Найбільш важливим в історичному контексті є їх позитивне сприйняття молодим поколінням українства, що пов'язує свої перспективи насамперед з європейським світом та його цінностями.

Протилежні ідеологічні конструкти на кшталт «трьох братніх слов'янських народів», які «мають єдину історію» та «приречені дружити» в сучасних умовах не є визначальними. Тим більше що реальна кількість їх споживачів непомітно, але неухильно зменшується під тиском не лише демографічних причин, але й активної духовної протидії з боку нової генерації громадян України.

Список використаних джерел

1. Нагорна Л.П. Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал / Л.П. Нагорна. — К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. — 382 с.

2. Мінк Ж., Неймар Л. Європа та її болісні минувшини / Жорж Мінк, Лора Неймар. — К.: Ніка Центр, 2009. — 271 с.

3. Грицак Я. «Для меня «русский мир» — это синоним цивилизационного тупика» Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://fromua.com/articles/278514.html>

4. Концепция внешней политики Российской Федерации от 12.02.2013г. Електронний ресурс. — Режим доступу: http://archive.mid.ru//brp_4.nsf/

5. Калакура Ю. С. Українська культура: цивілізаційний вимір /С. Калакура, О. О. Рафальський, М. Ф. Юрій. — К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. — 496 с. — С. 452.

6. Муковський І. Т., Лисенко О. Є. Звитяга і жертовність. Українці на фронтах Другої світової війни. К.: Пошуково видавниче агентство «Книга пам'яті України». — К., 1997. — 568 с.

7. Чупрій Л. В. Політика національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері: монографія / Л. В. Чупрій. — К., 2015. — 508 с.

8. Рябчук М. Ю. Дихотомія української національної ідентичності: історичні причини та політичні наслідки / М. Ю. Рябчук. — Автореферат дисертації... кандидата політичних наук. — К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. — 18 с.

9. Абрамов В. І. Духовність суспільства: методологія системного вивчення: монографія / В. І. Абрамов. — К.: Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, 2004. — 236 с.

References

1. Nahorna L.P. Istorychna kul'tura: kontsept, informatsiynyy resurs, refleksyvnyy potentsial / L.P. Nahorna. — К.: Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny, 2014. — 382 s.

2. Mink Zh., Neymar L. Yevropa ta yiyi bolisni mynuvshyny / Zhorzh Mink, Lora Neymar. — К.: Nika Tsentr, 2009. — 271 s.

3. Hrytsak Ya. «Dlya menya «russkyy myr» — eto synonym tsyvylyzatsyonnoho tupyka» Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu: <http://from ua.com/articles/278514.html>».

4. Kontseptsyya vneshney polytyky Rossyyskoy Federatsyy ot 12.02.2013h. Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu: http://archive.mid.ru/brp_4.nsf/.

5. Kalakura Yu. S. Ukrayins'ka kul'tura: tsyvilizatsiynyy vymir / Ya. S. Kalakura, O. O. Rafal's'kyy, M. F. Yuriy. — К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН Ukrayiny, 2015. — 496 s. — S. 452.

6. Mukov's'kyy I. T., Lysenko O. Ye. Zvytyaha i zhertovnist'. Ukrayintsi na frontakh Druhoyi svitovoyi viyny. К.: Poshukovo vydavnyche ahentstvo «Knyha pam'yati Ukrayiny». — К., 1997. — 568 s.

7. Chupriy L. V. Polityka natsional'noyi bezpeky Ukrayins'koyi derzhavy v humanitarniy sferi: monohrafiya / L. V. Chupriy. — К., 2015. — 508 s.

8. Ryabchuk M. Yu. Dykhotomiya ukrayins'koyi natsional'noyi identychnosti: istorychni prychny ta politychni naslidky / M. Yu. Ryabchuk. — Avtoreferat 93 Ukrayina ta Rosiys'ka Federatsiya: dukhovne rozmezhuvannya...dyser-

tatsiyi... kandydata politychnykh nauk. — К.: Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2015. — 18 s.

9. Abramov V. I. Dukhovnist' suspil'stva: metodolohiya systemnoho vyvchennya: monohrafiya / V. I. Abramov. — К.: Kyivskyy natsional'nyy ekonomichnyy universytet im. Vadyma Het'mana, 2004. — 236 s.

Volodymyr Smolyanyuk

Doctor of Political Sciences, Professor
Head of Department of Political Sciences of
The Kyiv National Economic University

Ukraine and Russia: the spiritual separation (for example, patriotic stratagems)

In the work performed comparative mapping strategies patriotic Ukraine and Russia indicated on the fundamental differences between the Ukrainian and Russian approaches to the formation of patriotic values that are oppositely oriented practical consequences. Emphasized the unique capabilities of modern Ukraine to implement new features patriotic education of the general public, especially the young, to the spiritual approach to European patriotic designs. In our opinion, the reserves arbitrary interpretation of the historical process involving the Russian state within a legislative act is not exhausted. With desire, political leaders and powerfully engaged historians neighboring countries can construct sequences and more historical dates, favorable ruling power. The subject in depth study of Ukrainian spiritual reality is increasingly becoming a European experience to overcome the antagonistic situations, their solution with minimal absorption armed scenes in the recent past national patriotic pantheon.

Keywords: *patriotism, patriotic education, patriotic strategy, «Russian World», spiritual life, historical memory, Ukraine, the political leaders.*